

ЩОДО КРИТЕРІВ ВИЗНАЧЕННЯ МЕЖ ПРИСУДКА У РЕЧЕННЯХ ІЗ ФРАЗЕОЛОГІЧНИМИ ЗВОРОТАМИ

Вчення про члени речення знайшло широке відображення у найрізноманітніших навчальних посібниках як для вузів, так і для середньої школи. Проте і в учнів, і в студентів виникає чимало проблем, пов'язаних із визначенням меж між двома членами речення. Це пояснюється тим, що критерії виділення головних та другорядних членів речення не завжди бувають чіткими, іноді навіть неточними. Тому аналіз речення за його складовими на синтаксичному рівні часто не дає однозначних результатів.

Певні труднощі виникають при визначенні меж присудка у реченнях із фразеологічними зворотами. Вони викликані перш за все тим, що при закріпленні теоретичного матеріалу, як правило, важкі випадки обминаються. Теорія найчастіше супроводжується нескладними прикладами, де простий присудок виражений інфінітивом чи особовою формою дієслова, а складений у своїй структурі має два компоненти (за винятком випадків, коли дієслівна зв'язка є нульовою), один із яких не несе вагомого значення, а виконує граматичну роль. Безперечно, виділити присудок, утворений за такими схемами, найлегше. Тут не виникає проблеми при окресленні його меж ні на формальному, ні на семантичному рівнях.

У реченнях із фразеологічним зворотом досить часто функцію присудка виконує структурна модель, яку неможливо вкласти в рамки розглянутих схем. Саме в таких випадках учні, студенти зіштовхуються з певними складностями: Як визначити обсяг присудка? Де проходить межа між присудком і другорядними членами речення?

Проблема ускладнюється також тим, що в сучасній синтаксичній науці взагалі помітні дві тенденції щодо питання обсягу присудка: 1) обсяг присудка обмежений (О. Х. Востоков, Ф. І. Буслаєв, В. О. Богородицький пов'язували поняття присудка з дієслівністю. При ототожнюванні присудка із дієсловом проблема

визначення меж присудка, по суті знімається); 2) цілий ряд слів може набирати предикативного характеру і виступати у функції присудка, оскільки «мислення відбувається не стільки парами слів, скільки цілими розгорненими словесними групами-комплексами».¹

Визначення меж присудка у реченнях із фразеологічними зворотами відбувається з врахуванням не лише синтаксичних зв'язків, відношень, а і семантики фразеології, її національної специфіки.

У сучасній українській мові поширені речення із фразеологічними зворотами, що складаються з дієслова та іменника, ускладненого непрямим відмінком ознаки. У таких випадках важко визначити їх синтаксичну роль. Наприклад, **ЩЕГОЛЕВ ЦІ ФАКТИ ПРОСТО З ВЛАСНОГО ПАЛЬЦЯ ВИССАВ. МОСКОВСЬКИЙ УРЯД ДЕРЖАВ ПАНІВ У ТІСНІЙ ЖМЕНИ ГРОЗОЮ НАРОДНОГО ПОВСТАННЯ.**² Закономірним є вагання, чи семантично пов'язані слова **ВЛАСНОГО, ТІСНІЙ** із фразеологічними зворотами **З ПАЛЬЦЯ ВИССАВ, ДЕРЖАВ У ЖМЕНИ** реалізуються в граматичні єдності і становлять один член речення — присудок, чи їх слід розглядати як двачлени речення — присудок та означення.

Подібні фразеологічні звороти, що відтворюються в найрізноманітніших контекстах, завжди тягнуть за собою одне і те ж слово, що вживається з певною стилістичною метою, оскільки від його наявності чи відсутності зміст речення не змінюється. Фразеологічний зворот **З ПАЛЬЦЯ ВИССАВ** постійно супроводжується словами **ВЛАСНОГО, СВОГО; ДЕРЖАВ У ЖМЕНИ — ТІСНІЙ, МІЦНІЙ**. Такі єдності характеризуються перш за все семантичними особливостями фразеологізмів.

Розкривши семантику фразеологічних зворотів у аналізованих реченнях, можемо вдатися до трансформації з морфологізованими формами:

ЩЕГОЛЕВ ЦІ ФАКТИ ПРОСТО ВИГАДАВ. МОСКОВСЬКИЙ УРЯД МАВ ВЛАДУ НАД ПАНАМИ, ПОГРОЖУЮЧИ НАРОДНИМ ПОВСТАННЯМ.

Причому, слова **ВЛАСНОГО, ТІСНІЙ** випадають разом із фразеологічними зворотами при збереженні змісту речення. Виходячи з цього, такі структурні моделі (**З ВЛАСНОГО ПАЛЬЦЯ ВИССАВ, ДЕРЖАВ У ТІСНІЙ ЖМЕНИ**) слід розглядати як синтаксичні єдності, що виконують роль одного члена речення — присудка.

¹ Булаховський Л. А. Курс сучасної української літературної мови. Т. 2. — К., 1951. — С. 50.

² Всі приклади у статті взяті з публіцистики Сергія Єфремова.

Чимало труднощів виникає при визначенні меж присудка у реченнях із двома фразеологічними зворотами. Залежно від того, які критерії беруться до уваги при відмежуванні присудка від другорядних членів речення, структурно-семантичний обсяг присудка визначається по-різному, двояко тлумачаться функції тих чи інших членів речення. Наприклад, виникає ряд проблем при визначенні меж членів речення у контексті АВТОР ОБОМА РУКАМИ ЧЕРПАВ ІЗ КРИНИЦІ ЖИТТЯ, зокрема і яке слово чи словосполучення виконує роль присудка: ЧЕРПАВ? ЧЕРПАВ ОБОМА РУКАМИ? ЧЕРПАВ ІЗ КРИНИЦІ ЖИТТЯ? ОБОМА РУКАМИ ЧЕРПАВ ІЗ КРИНИЦІ ЖИТТЯ?

Виходячи з того, що в наведеному реченні маємо фразеологічний зворот (навіть два!), компоненти якого утворюють семантичну і синтаксичну єдності, присудок не може складатися лише із однієї словоформи (тому присудком не може бути просто дієслово ЧЕРПАВ).

Щоб не помилитися у визначенні меж присудка в таких випадках, корисним, доречним, цілком виправданим, на нашу думку, є метод трансформації, в результаті якого визначити межі членів речення набагато простіше.

В аналізованому реченні маємо два фразеологічні звороти з одним і тим самим стрижневим словом: ОБОМА РУКАМИ ЧЕРПАВ та ЧЕРПАВ ІЗ КРИНИЦІ ЖИТТЯ. Оскільки вони мають переносне значення, то, безумовно, піддаються трансформації: ОБОМА РУКАМИ ЧЕРПАВ — наполегливо, ЧЕРПАВ ІЗ КРИНИЦІ ЖИТТЯ — збагачувався досвідом. Таким чином, речення набуває вигляду: АВТОР НАПОЛЕГЛИВО ЗБАГАЧУВАВСЯ ДОСВІДОМ, де збагачувався досвідом — мовний штамп, що виражається синтаксичною єдністю і виступає одним членом речення — присудком. В аналізованому контексті межі членів речення проходять аналогічно: АВТОР ОБОМА РУКАМИ ЧЕРПАВ ІЗ КРИНИЦІ ЖИТТЯ, де функцію присудка виконує словосполучення ЧЕРПАВ ІЗ КРИНИЦІ ЖИТТЯ, а ОБОМА РУКАМИ виступає в ролі обставини способу дії.

Закономірно виникає запитання: Чи може функцію присудка виконувати структурна модель ОБОМА РУКАМИ ЧЕРПАВ або ОБОМА РУКАМИ ЧЕРПАВ ІЗ КРИНИЦІ ЖИТТЯ?

На наш погляд, не може. Чому?

Вище методом трансформації ми довели, що сполучення ОБОМА РУКАМИ ЧЕРПАВ ІЗ КРИНИЦІ ЖИТТЯ не утворює тісної єдності. Його можна модифікувати: вилучити компоненти ОБОМА РУКАМИ із речення взагалі або замінити іншим. Наприклад, АВТОР ЧЕРПАВ ІЗ КРИНИЦІ ЖИТТЯ (безвідносно до спосо-

бу дії); АВТОР ПОВОЛІ ЧЕРПАВ ІЗ КРИНИЦІ ЖИТТЯ (низький вияв способу дії); АВТОР ОБОМА РУКАМИ ЧЕРПАВ ІЗ КРИНИЦІ ЖИТТЯ (високий вияв способу дії). Причому такі зміни в синтаксичній структурі супроводжуються змінами у змісті.

Структурна модель присудка **ОБОМА РУКАМИ ЧЕРПАВ** також неможлива. Якщо ми замінімо фразеологічний зворот **ОБОМА РУКАМИ ЧЕРПАВ** синонімом, то речення матиме вигляд: **АВТОР НАПОЛЕГЛИВО ЧЕРПАВ ІЗ КРИНИЦІ ЖИТТЯ**. Трансформована синтаксична одиниця матиме знову в своїй структурі фразеологічний зворот, замінивши який, отримаємо речення, що не виходить за парадигматичні межі (**АВТОР НАПОЛЕГЛИВО ЗБАГАЧУВАВСЯ ДОСВІДОМ**).

Суперечливими є думки щодо визначення меж присудка у реченнях із фразеологічними зворотами у випадках, коли при дієслівному фразеологізмі стоїть дієслово з напівпредикативним значенням (намагатися, дати, мусити). Наприклад, **ЗА ПОМИЛКІ КОРОЛІВ ТА АРИСТОКРАТІВ МУСИВ СВОЇМИ ЧУБАМИ ВІДПЛАЧУВАТИСЯ ТОЙ САМИЙ ЗНЕДОЛЕНИЙ НАРОД**. Дієслово **МУСИВ** та фразеологічний зворот **СВОЇМИ ЧУБАМИ ВІДПЛАЧУВАТИСЯ** утворюють синтаксичну єдність, яка виступає одним членом речення — складеним дієслівним присудком: **НАРОД** що робив? **МУСИВ СВОЇМИ ЧУБАМИ РОЗПЛАЧУВАТИСЯ**.³ Але досить часто учні, студенти структурну модель **МУСИВ СВОЇМИ ЧУБАМИ ВІДПЛАЧУВАТИСЯ** розглядають як простий присудок та додаток⁴, мотивуючи тим, що від слова **МУСИВ** можна поставити запитання: **МУСИВ** що? **СВОЇМИ ЧУБАМИ ВІДПЛАЧУВАТИСЯ**. Проте про таке синтаксичне членування можна говорити лише на формальному рівні. Подібні запитання в межах одного члена речення можливі, але не є синтаксичними. Так само можемо поставити запитання і в структурі фразеологічного звороту: **МУСИВ** що? **ВІДПЛАЧУВАТИСЯ, ВІДПЛАЧУВАТИСЯ** чим? **ЧУБАМИ, ЧУБАМИ** чиїми? **СВОЇМИ**. Але ж це не означає, що кожен із компонентів фразеологізму виконує свою синтаксичну роль. Вони разом утворюють семантико-синтаксичну єдність.

Запитання в межах складеного дієслівного присудка (**МУСИВ** що? **СВОЇМИ ЧУБАМИ ВІДПЛАЧУВАТИСЯ**) тільки розкриває і узагальнено відтворює морфологічну природу семантичної єдності, яка через інформативну недостатність одного з її компонентів (вилучення фразеологічного звороту обов'язково веде до неповної передачі змісту) стала єдністю синтаксичною.

³ Лекант П. А. Типы и формы сказуемого в современном русском языке. — М., 1978. — С. 63.

⁴ Распопов И. П. Строение простого предложения в современном русском языке. — М., 1970. — С. 53.

Аналогічно визначаємо межі присудка і у реченні СПІВРОБІТНИКИ «СЛОВА» УСИЛКОВУЮТЬСЯ ЗАГНУЗДАТИ КОНЯ ВИСОКОЇ ПОЛІТИКИ. Дієслово та фразеологічний зворот утворюють синтаксичну єдність, а тому виступають у функції одного члена речення. Правда, в цьому випадку складність виникає у визначенні обсягу фразеологізму: ЗАГНУЗДАТИ КОНЯ? чи ЗАГНУЗДАТИ КОНЯ ВИСОКОЇ ПОЛІТИКИ?

Як відомо, фразеологічний зворот завжди можна увести в парадигматичні відношення з вільним синтаксичним сполученням чи окремою лексичною одиницею: ЗАГНУЗДАТИ КОНЯ — осилити щось, підкорити, перемогти; ЗАГНУЗДАТИ КОНЯ ВИСОКОЇ ПОЛІТИКИ — робити неможливе, робити те, що не під силу.

Виходячи із змісту фразеологізмів, перефразуємо аналізоване речення і матимемо його в такому вигляді: СПІВРОБІТНИКИ «СЛОВА» УСИЛКОВУЮТЬСЯ РОБИТИ НЕМОЖЛИВЕ (намагаються робити те, що не під силу). Тому функцію присудка в наведеному реченні виконує структурна модель УСИЛКОВУЮТЬСЯ ЗАГНУЗДАТИ КОНЯ ВИСОКОЇ ПОЛІТИКИ.

Всі розглянуті складні випадки визначення меж присудка у реченнях із фразеологічними зворотами були пов'язані виключно з дієслівними фразеологізмами. Проте в сучасній українській мові, в публіцистичному стилі зокрема, досить часто у функції присудка поширені фразеологічні звороти, які в своїй структурі дієслова не мають взагалі. Це переважно випадки, коли фразеологічний зворот виконує функцію складеного іменного присудка при відсутності дієслівної зв'язки. При визначенні меж таких присудків також виникають певні труднощі. Наприклад, ВСІ ЦІ КОМЕДНІ ВІБРИКИ «ОД НАУКИ» — ЦЕ ФІГОВІ ЛИСТОЧКИ НА СРАМОТНЮ ЧАСТИНУ ЙОГО РОБОТИ. На формальному рівні структурна модель ФІГОВІ ЛИСТОЧКИ НА СРАМОТНЮ ЧАСТИНУ ЙОГО РОБОТИ складається із шести членів речення, але оскільки вона становить семантичну єдність, то на рівні речення виконує єдину синтаксичну функцію — функцію складеного іменного присудка.

Отже, як бачимо, присудки у реченнях із фразеологічними зворотами досить часто є нетиповими, а їх структурні моделі найрізноманітніші. Труднощі, пов'язані із визначенням меж присудка, пояснюються перш за все складністю мовного матеріалу, який не завжди легко вкласти в рамки класифікаційних схем членів речення. Тому при визначенні меж присудка у реченнях із фразеологічними зворотами необхідно враховувати цілий ряд особливостей: синтаксичні зв'язки, відношення між словами, можливість синтаксичного перетворення, семантику фразеології, її національну специфіку.